

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 28. ТОМ 4
ISSUE 28. VOLUME 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 5 від 07.05.2020 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомеря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 28. Том 4. – 306 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор, (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.І.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент, (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомеря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Квас О.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Львівський національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Павлак Мірослав** – д. габ. з філології, професор, ректор Державної вищої професійної школи в Коніні (Польща); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петренко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Стасьєвська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Стасьєвський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стечик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельбак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Рецензенти:

Астаф'єв О.Г. – д.філол.н., проф. каф. теорії літ., компаратив. і літ. тв. ІФ КНУ ім. Т. Шевченка; **Падалка Г.М.** – д.пед.н., проф. каф. ф-но вик. та худ. культ. ІМ НПУ ім. М. Драгоманова; **Скотна Н.В.** – д.філос.н., проф., зав. каф. практ. психол., ректор ДДПУ ім. І. Франка.

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомеря І.М.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомеря І.М., 2020

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 5 from 07.05.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2020. – Issue 28. Volume 4. – 306 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Kvas** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Higher School of Ivan Franko National University of Lviv); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pawlak** – Dr. habil. in Philology, Professor (Poland); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

Reviewers:

O. Astafjev – Doctor of Philology, Professor of Literature Theory, Comparative Literature and Literary Work Department of Philology Institute Kyiv of ational Taras Shevchenko University; **H. Padalka** – Doctor of Education, Professor of piano performance and artistic culture Department of Art Institute National Pedagogical Dragomanov University; **N. Skotna** – Doctor of Philosophy, Professor, Head of Applied Psychology Department, Rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2020
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2020

Тетяна ЯКОВИШИНА,

orcid.org/0000-0001-9507-3621

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки початкової освіти

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) yakovyshynat@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

З'ясування педагогічних умов застосування арт-терапії в підготовці майбутніх учителів початкової школи дала можливість авторці системно дослідити означену проблему в контексті креативного освітнього простору у зіставленні та диференціації, що знайшло своє відображення в меті та завданнях. Так, метою нашого дослідження стало обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують підготовку майбутніх учителів початкової школи до застосування арт-технологій у професійній діяльності. Для цього ми визначили низку завдань: 1) з'ясувати зміст поняття «педагогічні умови»; 2) окреслити сутність понять «арт-педагогіка» та «арт-терапія»; 3) визначити та охарактеризувати педагогічні умови застосування арт-технологій серед різних груп здобувачів вищої освіти.

Для досягнення поставленої мети використовувалися теоретичні та емпіричні методи дослідження: аналіз й узагальнення даних науково-методичної літератури та емпіричних матеріалів наукового дослідження; зіставлення і диференціація основних понять теми; педагогічні спостереження; метод узагальнення незалежних характеристик.

На основі теоретичного аналізу сформовано визначення педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування елементів арт-терапії як сукупності чинників, що детермінують мету, зміст та результат процесу формування готовності з використанням арт-терапевтичних технологій.

У статті представлено теоретичний аналіз понять «арт-педагогіка» і «арт-терапія». З'ясовано, що сутність арт-педагогіки полягає у вихованні, навчанні й розвитку осіб з особливими освітніми потребами засобами мистецтва, формування в них основ художньої культури, оволодіння практичними вміннями та навичками в різних видах художньої діяльності. Натомість зміст арт-терапії полягає в терапевтичній та корекційній діяльності мистецтва на суб'єкта і проявляється в реконструкції психотравмуючої ситуації за допомогою художньо-творчої діяльності, виведенні переживань, пов'язаних із нею, назовні через продукт художньої діяльності, а також створення нових позитивних переживань, народження креативних потреб і способів їхнього задоволення.

На думку авторки, педагогічними умовами застосування елементів арт-терапії у ЗВО є: 1) створення спеціального креативного середовища, що сприятиме усвідомленню студентами цінностей, необхідності та потреби використання арт-терапевтичних технологій в освітньому процесі початкової школи; 2) формування відповідних знань, умінь і навичок щодо використання майбутніми учителями арт-терапевтичних технологій у професійній діяльності; 3) побудова у ЗВО навчального процесу з обов'язковим включенням арт-терапії та її елементів до різних дисциплін; 4) підготовка майбутнього учителя початкової школи до створення авторських арт-терапевтичних продуктів.

Ключові слова: арт-педагогіка, арт-терапевтичні технології, арт-терапія, педагогічні умови, підготовка майбутніх учителів.

Tetiana YAKOVYSHYNA,

orcid.org/0000-0001-9507-3621

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education

of Rivne State Humanities University

(Rivne, Ukraine) yakovyshynat@gmail.com

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF APPLICATION OF ART THERAPY IN TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Explaining the pedagogical conditions of the use of art therapy in the preparation of future primary school teachers enabled the author to systematically investigate the identified problem in the context of creative educational space in comparison and differentiation, which was reflected in the purpose and objectives. Thus, the purpose of our study was to substantiate the pedagogical conditions that provide training for future elementary school teachers to use art technology in their professional activities. For this purpose we have defined a number of tasks: 1) to find out the meaning

of the concept of "pedagogical conditions; 2) outline the essence of the concepts of "art-pedagogy" and "art-therapy"; 3) identify and characterize the pedagogical conditions of the use of art technologies among different groups of higher education applicants.

To achieve this goal, theoretical and empirical methods of research were used: analysis and generalization of data of scientific and methodological literature and empirical materials of scientific research; comparison and differentiation of basic concepts of the topic; pedagogical observations; method of generalization of independent characteristics.

On the basis of theoretical analysis, the definition of pedagogical conditions of forming the readiness of future elementary school teachers to use elements of art therapy as a set of factors that determine the purpose, content and result of the process of formation of determined readiness using art-therapeutic technologies has been formed.

The article presents a theoretical analysis of the concepts of "art-pedagogy" and "art-therapy". In the context of our study, it was found that the essence of art-pedagogy is the education, training and development of persons with special educational needs, the means of art, the formation of the foundations of artistic culture, the acquisition of practical skills in various types of artistic activity. Instead, the content of art therapy consists in the therapeutic and corrective action of art on the subject and manifests itself in the reconstruction of the psycho-traumatic situation through artistic and creative activity, the removal of the experiences associated with it, the outside through the product of artistic activity, and the creation of new positive experiences, the birth of creative needs and ways to meet them.

According to the author, the pedagogical conditions for the use of elements of art therapy in institution of higher education are: 1) creation of a special creative environment, which will promote students' awareness of the values, necessities and needs of using art-therapeutic technologies in the educational process of elementary school; 2) formation of relevant knowledge, skills and skills regarding the use of future teachers of art-therapeutic technologies in professional activity; 3) construction of an educational process in institution of higher education with the obligatory inclusion of art-therapeutic technologies and its elements in different disciplines; 4) preparation of the future elementary school teacher to create the author's art-therapeutic products.

Key words: art-pedagogics, art-therapeutic technologies, art-therapy, pedagogical conditions, preparation of future teachers.

Постановка проблеми. Запорукою успіху модернізації сучасної освіти України визначаємо євроінтеграційний процес, що набуває нових характерних ознак: упровадження в практику діяльності вищої школи ефективних моделей, новітніх технологій організації освітнього процесу, які забезпечують високий рівень професійної діяльності та особистісних якостей майбутнього фахівця. Це актуалізує проблему переосмислення й пошуку нових організаційних форм і методів навчання, які покращили б його якості та ефективність, розширили та поглибили зміст професійної підготовки.

Зазначене дає змогу визначати якісну підготовку, зумовлену новітніми тенденціями розвитку соціальних, культурних, міждержавних зв'язків у галузі професійно-педагогічної підготовки фахівців, як пріоритетну проблему. Сьогодні прийняті до реалізації основні документи, які визначають напрями освітньої політики України: закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, Концепція впровадження медіа освіти в Україні (2010) тощо.

Отже, наше дослідження детерміноване безперервними дискусіями про якісну підготовку педагогічних кадрів. Запорукою успіху успішного функціонування освітньої системи вбачаємо активну взаємодію учасників навчального процесу в сучасному середовищі ЗВО, для якого

характерним є розвиток креативності, новітніх арт-технологій та систем, поява різноманітних арт-терапевтичних напрямів тощо. Тому результатом підготовки майбутніх учителів початкової школи постає готовність до застосування педагогічної арт-терапії у професійній діяльності, що є актуальною проблемою педагогічної науки і практики. Зауважимо, що перспективність застосування мистецтва як терапевтичного чинника в підготовці майбутніх учителів початкової школи зумовлена тим, що це не потребує спеціальної медичної підготовки.

Існує чимало прикладних досліджень із різних аспектів застосування арт-терапії в освітньому процесі у ЗВО. Деякі напрями терапії мистецтвом – драматерапія, музична терапія, казкотерапія, пісочна терапія, а також ігрова терапія – вже досить глибоко розроблені й популяризовані як ефективні методи в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Тому вважаємо, що підготовку вчителів до застосування арт-терапевтичних технологій логічно розглядати в контексті таких досить глибоко й різнобічно досліджених проблем, як: педагогічні інновації та технології, розвиток професійної компетентності, творчості, а також низки інших як методологічних і теоретичних основ для всього комплексу роботи в окресленому нами полі.

Аналіз досліджень. Важливим підґрунтям у дослідженні проблеми стали науково-теоретичні праці з проблеми професійної підготовки

майбутніх учителів, а саме: філософські передумови обґрунтували С. Гончаренко, В. Кремень, Н. Ничкало; основи педагогіки вищої школи – А. Алексюк, С. Вітвицька, М. Євтух; педагогічні засади – О. Антонова, І. Бех, О. Дубасенюк, О. Коваленко, Н. Кузьміна, О. Пехота, І. Підласий, С. Сисоєва; питання становлення й розвитку арт-терапії – М. Беляєва, М. Кисельова, О. Копитін, Л. Лебедева, О. Сорока. Проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи висвітлено в працях Н. Бібік, Л. Коваль, О. Пометун, О. Савченко. Формування та розвиток творчої особистості вчителя в креативному суспільстві досліджували В. Бондар, І. Зязюн, Н. Мойсеюк, С. Сисоєва та ін.

Вивчення впливу зображувальної діяльності на розвиток дітей з розумовою відсталістю (О. Гаврилушкина, І. Грошенков, О. Боровик), дошкільнят із затримкою психічного розвитку (Е. Екжанова), дітей, які страждають на ДЦП (Г. Кузнецова), аутичних дітей (О. Нікольська) показало, що заняття малюванням сприяють сенсорному розвитку дітей, формують мотиваційну сторону їхньої продуктивної діяльності, сприяють диференціації сприйняття, дрібних рухів руки, а також забезпечують розвиток довільної уваги, уяви, мовлення, комунікації. Вплив слухання музики, музично-ритмічних занять на здобувачів освіти з порушенням слуху на розвиток мовної функції, слухового сприйняття, моторики став предметом досліджень О. Яхніної. Вплив технології казкотерапії вивчали Ш. Амонашвілі, Г. Ващенко, В. Кондрашин, Л. Обухова, М. Плоткін, В. Сухомлинський та інші.

Отже, складність феномену «арт-терапія» зумовлює багатовекторність його вивчення й спонукає до необхідності активного пошуку ефективних засобів підготовки майбутніх фахівців як учасників інноваційної практики та особливе зацікавлення арт-терапевтичними технологіями у науковців і практиків.

Мета статті. Метою нашого дослідження стало обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують підготовку майбутніх учителів початкової школи до застосування арт-технології в професійній діяльності. Для цього ми визначили низку завдань: 1) з'ясувати зміст поняття «педагогічні умови»; 2) окреслити сутність понять «арт-педагогіка» та «арт-терапія»; 3) визначити та охарактеризувати педагогічні умови застосування арт-технологій серед різних груп здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження змісту педагогічних умов привело нас до ана-

лізу довідникової літератури. Так, Український радянський енциклопедичний словник поняття «умова» трактує як філософську категорію, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує; завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять із можливості в дійсність (Бабицев, 1987: 482).

Інше джерело інформації – Великий тлумачний словник сучасної української мови – дещо розширив проблемне поле та поняття «умови» тлумачить із двох позицій: 1) необхідна обставина, від якої залежить здійснення чого-небудь; 2) особливості реальної діяльності, за яких відбувається чи здійснюється що-небудь (Бусел, 2005: 1295).

Дослідницька увага М. Боритка зосереджена на ототожненні педагогічних умов із зовнішніми обставинами, які суттєво впливають на педагогічний процес (Боритко, Моложавенко, Соловцова, 2005). Натомість В. Андрєєв вважав педагогічні умови результатом цілеспрямованого добору й застосування елементів змісту і форм навчання для досягнення поставлених педагогічних цілей (Андрєєв, 2000). Підтримувала науковця Н. Бугаєць, яка тлумачить їх як необхідність і доцільність обставин, від яких залежить ефективність освітнього процесу (Бугаєць, 2002: 7–9).

Незважаючи на таке широке трактування, розбіжності в ключових словах, використаних для визначення поняття «педагогічні умови», спільним знаменником залишається те, що педагогічні умови – це певного роду чинники, які впливають на перебіг, цілепокладання й результат педагогічного процесу.

Актуалізовані джерела уможливають висновки про педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування елементів арт-терапії як сукупності чинників, що детермінують мету, зміст та результат процесу формування означеної готовності з використанням арт-терапевтичних технологій. Тому наступним кроком у нашій науковій розвідці стало з'ясування сутності понять «арт-педагогіка» і «арт-терапія».

У спадщині класиків психолого-педагогічної думки закладено підґрунтя для осмислення порушеної проблеми. Так, Л. Виготський наголошував на впливі засобів мистецтва на формування субкультури особистості дитини з проблемами. Він обстоював необхідність залучення дітей до різних видів художньо-творчої діяльності (Виготський, 1968).

У цьому контексті наразі спостерігаємо підвищення інтересу фахівців до механізмів впливу

мистецтва на дитину з проблемами в процесі виховання й навчання. Більше того, сучасна спеціальна психологія і педагогіка здебільшого зорієнтована на використання в корекційній роботі різних видів мистецтва як важливого засобу виховання гармонійної особистості дитини з ООП, її культурного розвитку.

Наше дослідження детерміноване безперервними дискусіями щодо використання термінів «арт-педагогіка» і «арт-терапія». В освітньо-професійних програмах для спеціальності «Психологія» вже включено курс «Арт-терапія». Проте, на нашу думку, необхідним є розроблення і долучення до освітньо-професійної програми спеціальності «Вчитель початкової школи» дисципліни «Основи арт-педагогіки й арт-терапії» з метою розширення знань і практичних навичок у роботі з дітьми з ООП, засвоєння майбутніми педагогами методів гармонійного розвитку дитини з ООП, її соціальної адаптації засобами мистецтва, участі в суспільно-культурній діяльності й мікро-і макросередовищах.

Поняття «арт-педагогіка» і «арт-терапія» об'єднує перша половина слова – арт-, що означає художній, синонім мистецтва. Отже, друга половина термінів визначає відмінність: терапія – напрям медицини, лікувальна дія; педагогіка – область наукового знання, наука про освіту, виховання, розвиток, а в спеціальній освіті – й корекцію. Власне, саме друга половина слів позначає спрямованість, мету, завдання, зміст, технології.

Наголосимо на тому, що арт-педагогіка (або мистецька педагогіка) – це синтез двох областей наукового знання (мистецтва й педагогіки), що забезпечують розроблення теорії і практики педагогічного корекційно-спрямованого процесу творчого розвитку дітей з вадами розвитку і проблеми формування основ художньої культури через мистецтво і художньо-творчу діяльність (музичну, образотворчу, художньо-мовленнєву, театралізовано-ігрову тощо). Такий дещо узагальнений зміст не дає права на підміну поняття більш вузьким значенням – «художня освіта».

Таким чином, арт-педагогіка як область наукового знання дозволяє розглядати в межах спеціальної освіти не лише естетичне виховання, а й усі компоненти корекційно-розвивального процесу (розвиток, виховання, навчання й корекцію), засоби мистецтва, а також формування основ культури дитини з ООП. Маємо підстави для висновку про те, що сутність арт-педагогіки полягає у вихованні, навчанні й розвитку осіб з особливими освітніми потребами засобами мистецтва, фор-

мування в них основ художньої культури, оволодіння практичними вміннями та навичками в різних видах художньої діяльності.

У цьому контексті виокремимо основні функції арт-педагогіки: культурологічна (зумовлена об'єктивним зв'язком особистості з культурою як системою цінностей, розвитком людини на основі засвоєння нею художньої культури, становлення її як творця); освітня (спрямована на розвиток особистості й освоєння нею дійсності за допомогою мистецтва, що забезпечує набуття знань в області мистецтва і практичних навичок в художньо-творчій діяльності); виховна (формує морально-естетичні, комунікативно-рефлексивні основи особистості та сприяє соціокультурній адаптації за допомогою мистецтва); корекційна (сприяє профілактиці, корекції і компенсації недоліків у розвитку особистості).

У педагогічній площині осмислено основну мету арт-педагогіки – творчий розвиток дітей з ООП, формування в них основ культури, соціальна адаптація особистості засобами мистецтва.

На відміну від поняття «арт-педагогіка», сутність арт-терапії полягає в терапевтичній та корекційній дії мистецтва на суб'єкта і проявляється в реконструкції психотравмуючої ситуації за допомогою художньо-творчої діяльності, виведенні переживань, пов'язаних з нею, назовні через продукт художньої діяльності, а також створення нових позитивних переживань, народження креативних потреб і способів їхнього задоволення.

У сучасних умовах арт-терапія акумулює в собі: ізотерапію (лікувальний вплив засобів образотворчого мистецтва: малювання, ліплення, декоративно-прикладного мистецтва тощо); бібліотерапію, казкотерапію (лікувальний вплив читанням); імаготерапію (лікувальний вплив через образ, театралізацію); музикотерапію (лікувальний вплив через сприйняття музики); вокалотерапію (лікування співом); кінезітерапію (терапію танцем, хореотерапію, корекційну ритміку – лікувальний вплив рухами), пісочну терапію тощо.

Об'єднує арт-педагогіку й арт-терапію виокремлення низки обопільних завдань:

- розроблення науково-теоретичних засад застосування засобів мистецтва в системі корекційної допомоги дітям з ООП;

- наукове обґрунтування можливостей та напрямів компенсації різних відхилень у розвитку дітей засобами мистецтва і художньої діяльності;

- узагальнення накопиченого досвіду використання арт-педагогічних і арт-терапевтичних підходів у закладах освіти та збагачення його

новим науковим і практичним змістом, спрямованим на розв'язання завдань гуманізації корекційної освіти;

- вдосконалення системи організації корекційної допомоги засобами мистецтва в освітніх закладах усіх видів і підготовка фахівців для реалізації цього завдання.

Проте існують і певні відмінності, що полягають у виокремленні специфічних завдань арт-педагогіки й арт-терапії, зокрема, арт-педагогіка спрямована на:

- вивчення загальних і специфічних особливостей формування художньої культури у дітей із різними варіантами відхилень у розвитку;

- розроблення корекційно-спрямованої системи художнього розвитку дітей із проблемами, формування основ художньої культури;

- розроблення змісту та корекційно-розвивальних педагогічних технологій із використанням засобів мистецтва, що сприятимуть гармонійному розвитку дітей з ООП;

- активізацію за допомогою засобів мистецтва потенційних можливостей дитини з ООП, її творчих проявів у різних видах художньої діяльності (музичної, образотворчої, художньо-мовленнєвої, театралізовано-ігрової тощо);

- забезпечення за допомогою мистецтва пізнавально-інформаційних потреб дитини з ООП;

- забезпечення розвитку емоційно-естетичних, моральних, комунікативно-рефлексивних основ особистості дитини з ООП за допомогою засобів мистецтва;

- здійснення засобами мистецтва корекції і профілактики наявних відхилень у розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольової, моторної і особистісної сфер;

- створення умов для соціокультурної адаптації дитини з ООП за допомогою мистецтва і художньої діяльності.

Вивчення сутності поняття «арт-терапія» привело нас до розуміння того, що завдання, які вона ставить перед собою, є значно ширшими в порівнянні з арт-педагогікою. Так, арт-терапія розв'язує проблеми:

- адаптації існуючих арт-терапевтичних технологій і методик, їхнє використання в системі психокорекційної допомоги дітям з порушеннями розвитку (слуху, зору, мови, опорно-рухового апарату, затримки психічного розвитку, розумової відсталості тощо);

- виявлення особливостей та визначення ефективності використання арт-терапії в психокорекційній роботі з дітьми в закладах загальної середньої освіти;

- розроблення арт-терапевтичних технологій, що забезпечують корекцію порушень у розвитку дітей з ООП;

- корекції вторинних відхилень у розвитку особистості дитини, гармонізації та соціальної її адаптації в культурно-освітньому просторі за допомогою арт-терапевтичних технологій (Лебедева, 2003).

Для визначення педагогічних умов застосування елементів арт-терапії в підготовці майбутніх учителів необхідно з'ясувати й охарактеризувати її функції та можливості поєднання з основними функціями педагогічного процесу в ЗВО. Так, функції арт-терапії в контексті практичної діяльності виступають передовсім як функції аналізу конкретних психолого-педагогічних ситуацій, постановки задач в умовах конкретної діяльності, розробки планів і проєктів вирішення означених задач, регуляції процесу здійснення робочих планів, рефлексії отриманих результатів.

Отже, виокремлюють такі функції арт-терапії:

- комунікативна: освоєння діалектики вербального й невербального спілкування, зокрема і комунікації, за допомогою візуальних образів, символів, встановлення позитивних міжособистісних контактів;

- діагностична: самопізнання за допомогою художньої діяльності; виявлення особливостей, емоційних переживань, проблем, відхилень особистісного розвитку тощо;

- терапевтична: усвідомлення та поступове подолання різних перешкод, труднощів, що виникають у різних видах життєдіяльності; самореалізації в спонтанній творчості;

- корекційна: спрямованість на позитивні зміни (індивідуальні та групові) в процесі арт-терапевтичної взаємодії;

- міжнаціональної комунікації: засвоєння загальнолюдських соціально-культурних цінностей, розвиток культурної ідентичності тощо;

- соціалізації: отримання соціального досвіду, залучення учасників у систему суспільних відносин, засвоєння етичних норм тощо;

- індивідуалізації: збереження унікальності, індивідуальної ідентичності кожної особистості (Лебедева, 2003).

Перш ніж визначити педагогічні умови застосування елементів арт-терапії в підготовці майбутніх учителів, необхідно врахувати два аспекти: по-перше, арт-терапевтичні відносини повинні усвідомлюватися майбутніми фахівцями у відповідних наукових термінах; по-друге, педагог повинен розуміти й приймати відповідальність за власний розвиток, особистісний ріст, відноситься

до себе як до суб'єкта власних змін; арт-терапевт поділяє цю відповідальність в аспекті допомоги, емоційної підтримки, створення необхідних умов, супроводу в розвитку прагнень до самопізнання, самовираження тощо.

На основі власного досвіду можемо стверджувати, що в кожній студентській групі, незалежно від віку й року навчання, переважають три категорії (типи) учасників.

1. «Інсайт зорієнтовані» студенти. Вони схильні до вираження власних переживань в яскравих художніх образах і обговорення останніх. Демонструють здатність до усвідомлення символічного сенсу своїх робіт та свого стану. Такі студенти, як правило, із задоволенням включаються в колективне спілкування і рефлексію.

2. «Митці». Таким студентам подобається сам процес творення. Зазвичай у них непогано розвинені здібності до образотворчої, музичної, хореографічної діяльності та є відповідні вміння. Деякі прагнуть створити незвичайні, ефектні, естетично значущі роботи. Інші просто малюють, співають, танцюють, отримуючи при цьому задоволення від творчого процесу. До того ж для них це – спосіб усамітнення й обмеження активної комунікації. Основна умова для їхньої роботи – безпечна, довірлива атмосфера в групі.

3. «Відсторонені спостерігачі». Як правило, студенти рідко займають таку позицію. Зазвичай вона характерна для тих, чия участь у груповій взаємодії з яких-небудь причин ускладнена або порушена. Такі здобувачі вважають за краще просто спостерігати за роботою інших, демонструючи при цьому байдужість до подій. Або працюють індивідуально, всім своїм виглядом підкреслюючи, що розуміють та приймають ігрову умовність завдання. Серед багатьох серйозних причин вибору позиції «відстороненого спостерігача» виокремимо ту, яка особливо добре піддається корекції в арт-терапевтичній взаємодії. Так, можливо, що студент відчуває незручність, страх через відсутність, на його думку, здібностей до творчого самовираження, має труднощі в створенні малюнків, художніх образів або створює те, що, на його думку, позбавлено символічного сенсу, є примітивною роботою. У цьому випадку «відсторонене спостереження» – своєрідна форма психологічного захисту, яка зазвичай усвідомлюється і поступово долається самим студентом у процесі арт-терапії (Лебедева, 2003).

У цьому контексті не можна оминати характеристику позицій і викладача, який здійснює процес підготовки майбутніх учителів, зумовлену особливостями позицій здобувачів освіти.

Наголосимо, що складність полягає в необхідності одночасного поєднання декількох позицій у межах одного заняття.

Отож, охарактеризуємо найбільш пріоритетні позиції викладача в арт-терапевтичній взаємодії.

1. «Партнер». Найбільш сприятлива позиція для «інсайт зорієнтованих» студентів, які, хоча і прагнуть самі усвідомити та пояснити прихований сенс креативної продукції, все ж відчувають потребу у зворотному зв'язку, співпраці, розумінні й підтримці.

2. «Зацікавлений спостерігач». Означена позиція призначена для здобувачів-«митців», які прагнуть передати у творчості свій досвід і втілити власні ментальні образи в художню форму. Мовчазне спостереження викладача, його співприсутність сприяє перетворенню візуальних образів у закінчений художній твір. Підтримка таких студентів полягає насамперед у позитивному зворотному зв'язку («бачу», «захоплююся»), а також у захисті від цікавості й некоректного втручання з боку інших учасників групи. Ще одне завдання викладача – допомогти «митцям» усвідомити приховані психологічні смисли їхньої творчої діяльності, пошук «ключів» до самопізнання й особистісного росту.

3. «Фасилітатор». Ця позиція викладача спрямована та призначена для студентів-«спостерігачів». Виражається в турботі, допомозі в подоланні психологічних перепон та бар'єрів, включення в невербальну і вербальну взаємодію з іншими учасниками. За таких обставин основна функція викладача – супровід такого студента в процесах самопізнання і самосприйняття, емоційна підтримка, а також допомога групі в прийнятті «відстороненого спостерігача» (Лебедева, 2003).

Наголосимо на важливості усвідомлення відповідальності за всі свої дії викладача, яку б із названих вище позицій він не займав би.

Отже, арт-терапевтичний процес у студентській групі можна охарактеризувати як динамічну взаємодію між трьома ключовими складниками: викладачем, здобувачем вищої освіти та продуктом його креативної діяльності.

Ці теоретичні константи, практичний досвід та аналіз стану підготовки майбутніх учителів початкової школи в науковій літературі дозволили виокремити такі педагогічні умови застосування елементів арт-терапії у ЗВО: 1) створення спеціального креативного середовища, що сприятиме усвідомленню студентами цінностей, необхідності та потреби використання арт-терапевтичних технологій в освітньому процесі сучасної

початкової школи; 2) формування відповідних знань, умінь і навичок щодо використання майбутніми учителями арт-терапевтичних технологій у професійній діяльності; 3) побудова у ЗВО освітнього процесу з обов'язковим включенням арт-терапії та її елементів до різних дисциплін; 4) підготовка майбутнього вчителя початкової школи до створення авторських арт-терапевтичних продуктів.

Перша педагогічна умова передбачає створення спеціального креативного середовища, яке сприятиме усвідомленню студентами цінності, необхідності та потреби застосовувати арт-терапевтичні технології в освітньому процесі початкової школи. Для того щоб учитель був готовим до використання арт-терапевтичних технологій, він має насамперед усвідомлювати цінність і необхідність креативної підготовки учнів початкової школи, знати теоретичні засади арт-терапії. У студентів часто на перший план виступають прагматичні мотиви, пов'язані з вирішенням часткових, ситуативних завдань. У цих умовах особливо важливо передбачити спеціальні заходи щодо стимулювання творчої навчальної діяльності, підтримки позитивної мотивації до учіння, створення сприятливого режиму роботи. Необхідно залучити студентів до самостійної діяльності – учіння, імітуючи практику, багаторазово посилюючи можливості аналізу та синтезу явищ і процесів. Застосування арт-терапевтичних технологій дозволяє це реалізувати.

Професійна готовність майбутніх учителів до застосування арт-терапії передбачає наявність усвідомлених знань і умінь про неї, апробованих у практичній діяльності та прийнятих («привласнених») педагогом як особистісно значущих, необхідних, найбільш ефективних.

Критерієм ефективності функціонування такого креативного середовища, на нашу думку, мають стати: ефективність застосування в освітньому процесі арт-терапевтичної технології; достатній рівень підготовки викладачів до використання елементів мистецтва; певний рівень організації навчального процесу з доцільним залученням креативних засобів; наявність стійких зв'язків зі школами для знайомства студентів із кращим досвідом використання арт-терапевтичних технологій під час викладання навчальних предметів у початковій школі, орієнтацію мотивів і завдань педагогічної практики на застосування арт-педагогіки й арт-терапії.

Друга педагогічна умова стосується формування відповідних знань, умінь і навичок у майбутніх учителів початкової школи щодо застосування елементів арт-терапевтичних технологій у професійній діяльності. Реалізація цієї умови

передбачає відповідну організацію навчального процесу, в якому студент повинен посідати центральне місце з точки зору його активної творчої діяльності, оскільки організація навчання відображає взаємодію студентів і педагогів, їхнє співробітництво, організацію й управління процесом навчання, орієнтовані на запланований результат (досягнення мети і завдань навчання).

Третя педагогічна умова полягає в побудові навчального процесу у ЗВО з обов'язковим включенням арт-терапії та її елементів до різних дисциплін. Застосування елементів арт-терапевтичних технологій у навчанні студентів дозволяє майбутньому вчителю початкової школи виступити в ролі активного суб'єкта творчої педагогічної взаємодії, здатного самостійно організовувати свою діяльність у напрямі розв'язання конкретних професійно-орієнтованих завдань. Це значно підвищує його пізнавальну і комунікативну активність, яка у свою чергу обов'язково має бути спроектована на організаційно-дидактичні аспекти креативної діяльності молодших школярів.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, зауважимо, що у психолого-педагогічній площині належно осмислено проблему дотримання педагогічних умов застосування арт-терапії, що сприятиме: актуалізації в кожного студента процесу творчого саморозвитку, природним результатом якого будуть позитивні зміни в напрямі його особистісного зростання; підвищенню професійних знань та умінь, що в поєднанні з особистісним зростанням стане основною умовою і передумовою професійного росту. Цілком очевидно, що в цьому процесі актуалізуються та стають пріоритетними терапевтична, адаптаційна, реабілітаційна функції арт-терапії. Особливо значущою є можливість емоційної підтримки та психологічної допомоги студентам в арт-терапевтичній взаємодії.

Отримані в процесі професійної підготовки знання та вміння з арт-педагогіки й арт-терапії майбутні вчителі зможуть реалізувати у: вигляді окремих прийомів, технік, процедур у конкретних виховних справах (заходах) на період різних педагогічних практик; процесі волонтерської практики в сфері додаткової освіти (в установах соціально-психологічної допомоги, центрах дитячої творчості, притулках, дитячих будинках, на експериментальних майданчиках); формі супервізорства спільно з викладачами з арт-терапії, психологами, соціальними педагогами тощо. Перспектива дослідження означеної проблеми полягає в розробленні практичних засад реалізації арт-терапевтичних технологій в освітньому процесі ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. Казань : Центр инновационных технологий, 2000. 212 с.
2. Боритко Н., Моложавенко А., Соловцова И. Методология и методы психолого-педагогических исследований: гуманитарно-целостный подход : учебник для студентов и магистрантов. Волгоград : ВГИПК РО, 2005. Ч. 2. 132 с.
3. Бугаєць Н. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня к. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків : Харків. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, 2002. 18 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Выготский Л. Психология искусства ; предисл. А. Леонтьева ; ред. В. Иванов. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Искусство, 1968. 576 с.
6. Лебедева Л. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 256 с.
7. Український радянський енциклопедичний словник / ред. Ф. Бабичев. Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1987. Т. 3. 736 с.

REFERENCES

1. Andreev V. Pedahohyka: uchebnyi kurs dlia tvorcheskoho samorazvytyia. 2-e yzd. [Pedagogy: a training course for creative self-development. 2nd edition]. Kazan, 2000. 212 p. [in Russian].
2. Borytko N., Molozhavenko A., Solovtsova Y. Metodolohyia y metody psykhologo-pedahohycheskykh yssledovanyi: humanitarno-tselostnyi pokhod [Methodology and methods of psychological and pedagogical research: humanitarian-holistic approach]. Volhohrad, 2005. Vol. 2. 132 p. [in Russian].
3. Buhaiets N. Profesiino-pedahohichna pidhotovka maibutnikh uchyteliv do roboty z simieiu uchnia: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» [Professional and pedagogical training Mayboot teachers before work with science]. Author's thesis for Candidate of Science Degree: Special. 13.00.04 "Theory and Methods of Vocational Education". Kharkiv: Kharkiv Pedagogical University, 2002. 18 p. [in Ukrainian].
4. Busel V. (Ed). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 170000. [The Great Tlumachnyi Dictionary of Occasionally Ukrainian Movies: 170000]. Kyiv; Irpin, 2005. 1728 p. [in Ukrainian].
5. Vuhotskyi L. Leonteva A., Yvanov V. (Eds). Psykholohyia yskusstva. [Psychology of art]. Moscow: Art, 1968. 576 p. [in Russian].
6. Lebedeva L. Praktyka art-terapyi: podkhopu, diahnostyka, systema zaniatyi. [The practice of art therapy: approaches, diagnostics, system of classes]. St. Petersburg: Speech, 2003. 256 p. [in Russian].
7. Babychev F. (Ed). Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk. [Ukrainian Soviet Encyclopedic Dictionary:]. Kyiv: The main edition of the Ukrainian Soviet Encyclopedia, 1987. Vol. 3. 736 p. [in Ukrainian].